

CIHANŞÜMÜL

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Kuruluşu: 2020 **e-ISSN:** 2791-6146 **Yayımcı:** Güneydoğu Araştırmaları Derneği
Cilt | Volume 5 • Sayı | Issue 8 • Haziran | June 2024

Siverek; Şehir Mekân ve İnsan, Ekrem Akman, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2021, 320 Sayfa, ISBN: 978-605-196-641-0

Siverek; City Space and Human, Ekrem Akman, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2021, 320 Pages, ISBN: 978-605-196-641-0
<https://doi.org/10.62356/cihansumul.1485654>

Kadir TABAR

Yüksek Lisans Öğrencisi Mardin Artuklu Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Mardin, Türkiye
Graduate Student Mardin Artuklu University
Institute of Postgraduate Education
Department of History
Mardin, Türkiye
kkadirtabar@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0001-9990-3028>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü | Article Type

Kitap Kritiği | Book Review

Received | Alınma: 17.05.2024

Accepted | Kabul: 25.06.2024

Yayın | Published: 30.06.2024

Atıf | Cite As

Tabar K. (2024). Siverek; şehir mekân ve insan, Ekrem Akman, çizgi kitabevi, İstanbul, 2021, 320 Sayfa, ISBN: 978-605-196-641-0. *Cihanşümül Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*. 5(8), 68-72.

Yazar Katkıları: Çalışma tek yazarlıdır.

Author Contributions: The study has a single author.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Siverek; Şehir Mekân ve İnsan, Ekrem Akman, Çizgi Kitapevi, İstanbul, 2021, 320 Sayfa, ISBN: 978-605-196-641-0

Şehir; ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerin yoğun olarak görüldüğü, insanların birbirleriyle etkileşim içinde oldukları, hayatın merkezinde olan toplumsal alanlardır. Her toplumun kendine has bir şehir yapısı vardır. Avrupa şehirlerinin kendine özgü yapısı olduğu gibi, merkezinde cami, çeşme, hamam ve pazarın olduğu Osmanlı şehirlerinin de kendisine has bir yapısı vardır. İslam şehir sisteminin ilk örneğini Hz. Muhammed (S.A.V.) hicretin hemen ardından, içerisinde eğitim ve adalet işleri gibi kamu hizmetlerinin görüldüğü, siyasi ve idari işlerin yürütüldüğü bir mescidi, Medine’de inşa ederek göstermiştir. Bu mescidin inşasından sonra, pazar yeri ve mezarlık planlamasını da yapan peygamberimiz şehirdeki ekonomik hayatı da düzenlemiştir.

Klasik bir sancak olarak, Osmanlı şehirlerinin bir örneği konumunda bulunan Siverek; Fırat ve Dicle nehirleri arasında Mezopotamya olarak adlandırılan önemli stratejik konuma sahip bir coğrafyanın kuzeyinde bulunan, yıllar içinde Roma, Bizans, Sasaniler gibi büyük güçlerin yönetimi altında kalmıştır. Diyarbakır, Urfa ve Hısn-ı Mansur gibi önemli şehirlerin arasında kalan, orduların konakladığı ve intikal merkezi olarak kullandıkları Siverek, bölgeyi talan eden Arap Aneze ve Şammar aşiretlerine karşı da askeri tampon bölgesi olarak kullanılmıştır. Şehir bazı kalıntıları günümüze kadar ulaşmış kalenin etrafında kurulmuş mahallelerden oluşan tipik bir Osmanlı şehridir. Şehrin yapısını, kendisine has evleri, Ulu Camisi, konakları, bedestenleri ve hamamları oluşturmaktadır. Şehirde Müslümanlar, Ermeniler, Süryaniler ve Yahudilerin bulunması burasının farklı etnik ve dini grupları barındıran bir şehir olduğunu göstermektedir. 1515 yılında bölgenin Osmanlı Hâkimiyetine girmesiyle Siverek, Diyarbakır Eyaletine bağlanmış ve Tanzimat Dönemi’nin ortalarına kadar Sancak olarak yönetilmiştir. Tanzimat’la birlikte merkezileşme mücadelesinin taşrada da görülmesiyle önce müdürlük sonra kaza merkezi konumuna getirilmiştir (Akman, 2021, ss. 9-24). Doktora tez çalışmasının bir ürünü olan bu kitapta yazar Ekrem Akman merkezileşme sürecinde oturmeyen sistemin temel sorunun devlet ile gücünü muhafaza etmeye çalışan şehrin asıl sahipleri olarak da adlandırılan yerel eşraf arasında geçen mücadele olduğu, devletin otoritesini muhafaza etmeye çalışırken yerel unsurlardan da vazgeçmediği aktarmıştır.

Siverek Şehir, Mekân ve İnsan isimli eser Ekrem Akman tarafından kaleme alınmıştır. Kadim bir tarihe sahip Osmanlı-İslam şehri özelliklerine sahip Siverek’in, tarihi, konumu, kültürü, yapıları, insanların sosyal yaşamı, şehrin idari yönetimi hakkında bilgiler vermektedir. Yazar, Mardin Artuklu Üniversitesi’nde görev yapmaktadır. Tanıtımı yapılan bu kitabı 2017 yılında tamamladığı “Siverek, Şehir, Mekân ve İnsan” isimli tezinden türetmiştir. Araştırmasının yer sınırını Siverek kazasının idari alanları olarak belirleyen yazar, kitabını yazarken Ahkam Defterleri, Şer’iye Sicilleri, Nüfus Defterleri ve Arşiv Belgelerini temel kaynak olarak kullanmıştır. Çalışmanın zaman sınırı ise Osmanlı Devleti’nin merkezileşme çabalarının yoğun olarak yaşandığı, reformlar ve değişim yıllarını da içine alan 19. yüzyılın ikinci yarısı olarak belirlenmiştir. Çalışmanın temel amacı ise; merkezileşme sürecinde ciddi yenileşme adımlarının atıldığı Tanzimat Döneminde Siverek’te idari adli ve sosyal yapılanmada neler yaşandığını, merkezileşme sürecinin şehir eşrafı ve ahalinin yaşamını nasıl etkilediğini ortaya koymak olarak açıklar.

Kitap, önsöz, giriş, üç ana bölüm, sonuç, kaynakça ve dizinden meydana gelmiştir. Kitabın önsözünde Siverek şehrinin bir kale şehri olduğundan Artuklu hakimiyetinden Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar nüfus yapısının ortalama aynı seviyede kaldığından, tipik bir Osmanlı şehrinin bütün özelliklerini taşıdığından, bazı tarihi yapılarını ve özelliklerini yitirse de günümüzde kısmen de olsa geçmişin izlerini taşıdığından bahsedilmiştir.

Giriş bölümünde Siverek şehrinin coğrafi olarak nerede bulunduğu, tarihi yapısı, dönemler arasında hangi devletlerin hüküm sürdüğü, çevresinde bulunan şehirler, askeri- stratejik konumu, şehrin

yapısını oluşturan mahalleler, nüfusun etnik ve dini yapısının çeşitliliği gösterilmiştir. Tanzimat'la birlikte yapılan yapısal reformların insanların günlük yaşamlarını ne derece etkilediği, değişen idari yapıda merkezden atanan yöneticilerle şehrin asıl sahipleri olarak adlandırılan aşiretler ve eşraf arasındaki güç mücadeleleri, köylü ve şehir insanının yaşamından izler birinci kaynak olarak Şer'iyе Sicilleri, Ahkam Defterleri, Tereke Defterleri, Salnameler, Nüfus Defterleri ve Arşiv Belgeleri üzerinden ortaya konacağı aktarılmıştır. Araştırmanın konusu, amacı, cevap aranan sorular, yer ve zaman sınırlamaları ve uygulanan metotlar okuyucuya sunulmuştur.

Birinci bölümde yazar Siverek şehrinin idari yapısını ele alarak, bölgenin Osmanlı hakimiyetine kadar gelen kısa tarihini aktarmıştır. Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan ve "El- Cezire" olarak adlandırılan bölgenin kuzeyinde yer alan bölgede su kaynaklarının fazla olması ve verimli topraklar sebebiyle bölgede tarih boyunca birçok kavim hüküm sürmüştür. Asurlular, Aramiler, Persler (İranlılar), Büyük İskender, Roma gibi büyük güçlerin yönetimi altında kalan şehir sürekli bir yıkım ve yeniden inşa süreci geçirmiştir. Bu durum İslam ordularının Arap yarımadasından çıkarak Sasaniler ve Bizans ile yaptığı mücadelelerin sonucunda Anadolu topraklarına gelişine kadar sürmüştür. Daha sonra bölgedeki Eyyubi, Mervani, Selçuklu, Artuklu, Moğollar, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri bu bölgede hüküm sürmüştür. XV. ve XVI. yüzyıllarda bölgede Osmanlı ve Safevi mücadelesi görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin, bölgeye hâkim olmasıyla birlikte tahrirler yapılmış, Siverek Diyarbakır eyaletine bağlanmıştır. Diyarbakır Eyaletine bağlı Sancak olarak idare edilen şehir farklı zamanlarda yapılan tahrirlerle altı nahiyeye ayrılmıştır. Tanzimat reformlarının tüm ülkeyle birlikte Muhasıllık kurumunun oluşturulduğu ve şehir meclislerinin kurulmaya başlandığını belirtmiştir. Bu dönemde Siverek, Harput Eyaleti'ne bağlanarak önce sancak statüsünde devam etmiş sonra müdürlük seviyesine indirilmiştir. Daha sonra Kürdistan Eyaletine bağlanmış ve tekrar sancak statüsüne getirilmiştir. 1864 Vilayet Nizamnamesiyle tekrar Diyarbakır Vilayetine bağlanan Siverek, nahiyelere ayrılarak yönetilmiştir. Tanzimat reformlarına geçişle birlikte değişimlerin sancılı olduğunu aktaran yazar idari uygulamaların istikrarlı olmamasının sebeplerinden birisinin de yeterli donanımına sahip yöneticilerin yetersiz olduğunu savunmuştur. Şehrin adli yapısının temelini ise tüm Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi kadı'lar oluşturmuştur. Tanzimat Fermanı'na kadar Osmanlı Devleti'nde Mahkeme-i Şer'iyе denilen mahkemeler, Tanzimat reformları ile birlikte Şer'i mahkemelerin yanında Nizami Mahkemelerin de kurulduğu aktarılmıştır.

İkinci Bölüm Şehir, Mekân ve İnsan başlığı ile sunulur. Bu bölümde yazar, öncelikle şehrin coğrafi kimliğinden ve şehri oluşturan öğelerin fiziki yapısından bahsetmiştir. Siverek şehrinin coğrafi konumunu belirleyen üç önemli unsur bulunmaktadır. Bunlar Karacadağ, batısından geçen Fırat Nehri ve güneyinde Çöl Ağzı denilen geniş ovardır. Şehrin fiziki görüntüsü ise kale odaklıdır. Siverek Kalesi, güvenlik amacıyla oluşturulmuş garnizon ve ordugâh olarak planlanmıştır. Şehrin bir diğer önemli fiziki unsuru ise şehrin ana su kaynağını oluşturan, Karacadağ'dan gelen suların oluşturduğu Şehir Çayı'dır. Bu su kaynağı şehirde dericilik, iplik, boyacılık gibi meslek kollarının su ihtiyacını karşılamıştır. Bunlarla birlikte şehir yapılaşması da diğer su kaynaklarının konumuna göre şekillenmiştir. Bu bölümde ayrıca şehrin ticari ve dini mekanları da ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Ticari mekanların şehir yapısında önemli bir yeri vardır. Tarım dışı faaliyetlerden elde edilen el sanatları ile tarımsal ürünlerin satışının yapıldığı pazarlar ile çarşı, şehrin en önemli ticari alanlarıdır. Bu çarşı Suk'ı Sultani olarak adlandırılmıştır. Çarşı içinde bedestenler, dükkanlar hem ticari olarak şehrin ekonomik gelişimini sağlamış hem de içerisinde bulunan kapalı dükkanlar kasa görevi görmüşlerdir. Bu iş alanlarının ve iş kollarının mekânsal yapılarını ise dükkanlar ve bu dükkanları da içinde bulunduran Hanlar oluşturmuştur. Hanlar hem ticari faaliyetlerin yapıldığı hem de ticaret yapmak için şehre gelen tüccarların konakladıkları yerler olmuşlardır. Şehrin temelini oluşturan, diğer unsurların onun etrafında şekillendiği ana yapı ise Camidir. Cami her ne kadar ibadet mekânı İslam şehirlerindeki en önemli kamusal yapıdır. Sosyal mekanlardan bir diğeri ise kahvehaneler olmuştur.

Kanuni döneminde İstanbul'da açılan kahvehanelerin zamanla tüm ülkeye yayılmasıyla Siverek'te de kahvehaneler açılmıştır. Şehrin Müslüman halkının yanında kayda değer Gayr-i Müslim nüfusunun da olduğunu arşiv belgelerinden aktaran Ekrem Akman, bu cemaatlerin de kendilerine ait kilise ve sinagoglarının da olduğunu ibadet etme konusunda herhangi bir ayrıştırmaya uğramadıklarını, kendilerine ait mahallelerin olmasının yanında Müslümanlarla da beraber ikamet edebildiklerini, mahkemelerde haklarını arayabildiklerini belirtmiştir. Şehirde halkın devlet ile işlerini hallettikleri birçok hizmet binası da Tanzimat'la birlikte yaygınlaşmıştır.

Üçüncü Bölümde Osmanlı toplumunun iki kısma ayrıldığı bilgisini veren yazar; vergiden muaf olan ve vergi toplayan gerek ordu mensubu askerlerin gerekse de devlet hizmetini gören görevlilerin askeri sınıfa mensup, vergi veren, üreten sınıfın ise reaya sınıfına mensup olduğu belirtir. Bu bölümde toplumu oluşturan sınıfların ve yerel güçlerin, merkezi yönetimle olan ilişkileri aralarındaki güç mücadeleleri aktarılmıştır. Şehirde bir yandan devleti temsil eden yerel yöneticiler ile vergisini vererek üretimde bulunan, şehrin elit tabakasını oluşturan ve kendisine eşraf denilen gruplara ayrıca bir başlık ayırmıştır. Bunlar Osmanlı klasik döneminde ayan olarak adlandırılırsa da Tanzimat'la birlikte eşraf olarak tanınmışlardır. Eşrafın itibarlı bir aileden gelmiş olması, zenginliğe ve ekonomik güce sahip olması, belirli sayıda insan kaynağına sahip olması, ulema sınıfından gelmiş olması ya da dini bir meslek sahibi olması gibi kriterlere sahip olması gerektiğini aktarır.

Tanzimat Fermanı ile beraber idare alanında yapılan yenileşmeler ve açılan meclisler de üçüncü bölümde ele alınmıştır. Yönetimdeki merkezileşme çabalarının temelinde taşradaki âdem-i merkeziyet unsurlarının gücünü kırmak yatmaktadır. İltizam sisteminin devlete sağlıklı gelir getirememesi neticesinde devletin gelirlerinin taşradaki yöneticilere ve yerel unsurlara değil de doğrudan merkezi yönetime aktarmak adına Muhasıllık kurumu oluşturulmuştur. Buna göre vergileri artık mültezimler değil bizzat devlet adına muhasıl-ı emval memurları toplayacaktı. Tahsilat yapan bu memurların yanına mal, nüfus ve emlak katipleri de görevlendirilmiş, yerli ahalden müteşekkil Muhasıllık Meclisi ihdas olunmuştu. Bu meclis içinde Muhassıl, mal, nüfus, emlak katipleri, müftü, naip, zabıt ve şehrin ileri gelen Müslüman ahalisinden dört, gayrimüslim cemaatin metropolit ve kocabaşlarından ise iki temsilciden oluşmuştur. Ancak bu kurum istenilen faydayı sağlayamamış ve iki yıl sonra tekrar iltizam sistemine dönülmüştür. Bu dönemden sonra şehirlerde Kaza İdare Meclisleri oluşturulmaya başlanmıştır. Üyeleri Kaymakam başkanlığında, Naip, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat kâtibi ve bunların yanında seçilerek gelen iki Müslüman ve bir gayr-i müslim azadan oluşmuştur. Kurulan kaza idare meclisinden başka adli alanda Deavi Mahkemesi Meclisi ve Bidayet Mahkemesi Meclisi kurulmuştur. Bunlarla birlikte şehrin belediye hizmetlerini görmek adına Daire-i Belediye Meclisi kurulmuş ve Belediye Reisi kurumu oluşturulmuştur. Yazar bu meclislerin ve belediye reisliği kurumu oluşumunda yerli hanedan ve eşrafın devre dışı bırakılmadığını, aksine bu kişilerin şehrin yönetiminde etkinliklerini oluşturulan kurum ve meclisler ile birlikte daha da arttırarak devam ettirdiğini belirtmiş, Eşraf ve yerli hanedan üyeleri meclislere girmek suretiyle yöneticilerle ilişkilerini geliştirirken aynı zamanda ahali ile yönetim arasında aracılık yaparak itibarlarını ve teki alanlarını arttırmışlardır. Yazar, Tanzimat sürecinde devletin temel amacının, merkezileşmeyi sağlamanın yanı sıra yöneticilerin asayiş sağlaması, asker celbi ve vergilerin toplanması olduğunu ancak bu reformları uygulayacak yeterli sayıda donanımlı, tecrübeli yöneticilerin ve memurların olmaması merkezileşme sürecini yavaşlattığını belirtmiştir.

Şehir tarihi üzerine çalışma yapacak araştırmacılar için yol gösterici bir kaynak olan, şehri oluşturan temel unsurların neler olduğunu ayrıntılı olarak aktarıldığı bu eser, içerisinde farklı inanç ve milletlerden insanların barış içinde yaşadıkları Siverek'in kendine has evleri, sokakları, camileri, bedestenleri, hanları, hamamları, ahalinin yaşamı, Tanzimat Fermanı ile birlikte merkezileşme

çabaları, yerel hanedan ve eşrafın devletin reformlarına karşı bakışı, Ahkam Defterleri, Şer'iyeye Sicilleri, Nüfus Defterleri, Tahrir Defterleri ve Arşiv belgelerine dayanarak okuyucuya sunulmuştur.